

DER SKAL TO TIL EN TANGO

KÆRESTEPARRET MARIE OG J.P. MÜLLERS FÆLLES KAMP MOD PATRIARKALSKE BÅND (1890-1908)

Hans Bonde

Nærværende artikel bygger hovedsagelig på en omfattende brevsamling: “40 års elskovsbreve”,¹ der beskriver det erotiske samliv mellem 1890’ernes bedst kendte amatørsportsmand og - efter udgivelsen af gymnastikbogen *Mit System* i 1904 - verdensberømte gymnastikpædagog Jørgen (Peter) Müller og hans livsledsager Marie, født Schönberg.

Med denne brevveksling kan vi populært sagt komme under dynen hos victorianerne og få et unikt indblik i en erotisk verden, der ellers har været næsten hermetisk lukket for datidens, efterkommernes og historikernes nysgerrige blikke. Jørgens og Maries erotiske møde bliver for dem begge en åbenbaring. Gennem de syv år fra 1889 til 1896 – en periode, hvor de ikke har råd til at stifte bo og flytte sammen - skriver de sommetider dagligt til hinanden, og i tiden herefter skriver de hver gang, de er adskilt. Jørgen og Marie træder lyslevende frem for os, og vi kan følge, hvordan nye kønsroller støbes.

I det følgende vil jeg på baggrund af Jørgens og Maries historie undersøge, hvordan victorianismen kunne udfordres indefra af unge elskende, der gik til modangreb på datidens skyld- og skamkultur for på egen hånd at udforske erotikkens muligheder. I fokus er den indre og ydre kamp mod snærende kønsrolleforventninger for at forløse de unge menneskers seksuelle drømme. Et væsentligt spørgsmål er i hvilken grad J.P. Müller som ung mand selv er engageret i at opløse de patriarkalske bånd mellem mand og kvinde. Endelig analyseres overgangen fra parrets praktisk-erotiske ungdomsfase i

1. Det kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen, NSA, 8-A00046, acc1959/81, J.P. Müller, “40 Aars Elskovsbreve, Misse og Jørgen, JPM”.

1890'erne til en reflekteret sexologisk fase efter år 1900 kulminerende med J.P. Müllers værk *Kønsmoral og livslykke*.

Nærværende artikel analyserer Jørgen Peter og Maries transformation via en dybtgående erotisk hengivelse, der fortolkes i lyset af den tyske filosof Peter Sloterdijks tanker om, at en selvforvandlende praksis via øvelser inden for felter som religion, filosofi, musik og sport er et genkommende tema i menneskets historie.² I idéhistorisk lys kan man sige, at det tidligt moderne menneske vanskeligt kan ændre sig alene gennem en viljesakt baseret på nye ideer, skønt sådanne selvfølgelig også er en nødvendig del af en forandringsproces. Et ungt kærestepar som Marie og Jørgen er nødt til at træne for gennem praksis langsomt at få nye koder ind under huden. Ideer og handlen vekselvirker. Herved rykker kroppen ind i centrum af kulturforskningen. Müllerparrets sandelige ungdomserfaringer i 1890'erne ender imidlertid med refleksioner, der med udgivelsen af Müllers bog *Kønsmoral og livslykke* fra 1905 kulminerer i en syntetiserende sexologisk fase.

Hvad angår den hidtidige forskning på området udgør min biografibog fra 2020 om J.P. Müller en inspirationsmæssig ramme for artiklen.³ Jeg er også inspireret af seksualhistorikeren Ove Brusendorff, der går tilbage til romantikken omkring midten af 1700-tallet for at spore starten på den æteriske kærlighed: "Kærligheden måtte idealiseres og skilles ud fra den gemene nydelse, som det sanselige begær higede efter."⁴

Kai Aalbæk Nielsen, der er forfatteren til fire-bindsværket 'Kærlighed i det 19.-20. århundrede', er i sin karakteristik af tiden fra omkring 1890 inde på nogle af de samme spor som nærværende artikel, når han konkluderer, at nogle unge piger fra pæne familier begynder at fjerne sig fra idealet om at være "diskret, beskeden og stilfærdig, tale mindst muligt og passe på, hvorhen hun rettede sit blik".⁵

Internationalt følger nærværende artikel i sporet på interessen for "følelsernes historie" og "sansernes historie". Den tysk-amerikanske historiker Peter Gay har ikke mindst i værket *Education of the Senses* udforsket optøningen af den victorianske seksualangst via datidens breve, dagbøger, selvbiografier og lægebøger. Herved blot-

2. Sloterdijk 133-170.

3. Bonde 13.

4. Brusendorff 7

5. Nielsen, *Kærlighed i det 19.-20. århundrede* 214.

lægger han eksistensen af seksuel nydelse i det victorianske USA - ikke mindst via sit hovedeksempel, redaktøren og forfatterinden Mabel Loomis Todd (1856-1932), der ifølge sin dagbog udlever sin seksualitet uden de store hæmninger.

Seksuel afpatriarkalisering

Som sociologen Henning Bech via sine grundige undersøgelser af forskningslitteraturen har påvist, er klassisk feministisk teori inden for patriarkatsteori, diskursteori og forhandlingsteori stærk præget af forestillinger om kønslig dikotomi og mænds hegemoni a priori.⁶

Bech viser, at megen forskning i køn har fokuseret på, hvordan kvinder er blevet presset ind i undertrykkende roller uden ret til at handle frit og helt bogstaveligt via korsettets hæmmende indflydelse på det dybe åndedræt. Skønt denne forskning udgør en vigtig korrektion til en ellers mandsdomineret historie, har den uvægerligt skabt et billede af manden som et frit svævende individ med ubegrænset råderum og ufravigelig hang til dominans over kvinden. De to køn fremstilles primært som undertrykkere over for undertrykte, hvilket i mange relationer kan gøre vold på livets nuancer.

Hvad angår den tidlige modernitet, skal der efter min mening skrives en helt ny kønshistorie, hvor manden trækkes ud af skyggen som den dunkle, negative anden, hvis primære rolle er at være den, der stækker kvinders udfoldelser, skønt det naturligvis også kan være tilfældet. I stedet bør vi tale om, at der foregår en *dobbeltdisciplinering* af de to køn, som jeg i det følgende vil demonstrere i casen med Marie og Jørgen Peter Müller. Manden skal træde frem i alle sine nuancer på ondt og godt. Den metode jeg anvender, vil jeg kalde *parallelisme*. Frem for at studere det enkelte køn isoleret vil jeg f.eks. hele tiden eftersøge parallelle aspekter af det ene køns disciplinering ved at undersøge, om der samtidig foregår disciplineringer af det andet køn.

Når mænd bruger penge til at tiltrække kvinder, bruger kvinder så mode via f.eks. korsetter til at tiltrække mænd? Når kvinder bliver til begærsobjekter, savner manden så ikke at blive begæret? Når kvinder bliver bundet til børnene, risikerer manden så ikke omvendt at miste kontakten til børnene? Når kvinder omkring år 1900 i stigende grad skal leve op til husmoderrollen, skal mænd så leve op til skaffedyrsrollen? Når

6. Bech 33-121.

piger i løbet af 1800-tallet rammes af ikke at måtte have en seksualitet, præges drenge så af opmærksomheden på en endog meget fysisk synlig seksualitet, hvorfor den voldsomme onanibekæmpelse i særlig grad rammer dem?⁷

Megen kønsforskning ser kvinden som determineret af systemisk undertrykkelse i en ensidig subjekt-objekt-konstellation, hvor mænd agerer og kvinder reagerer på mænds pres, forventninger og lyster. I det følgende vil historien derimod blive fremstillet som en gensidig subjekt-objekt historie, hvor både mænd og kvinder smeder strategier og bliver objekter for det andet køns strategier. Herved fremstår kvinder – og i nærværende artikels tilfælde Marie – også som subjekter, der aktivt er med til at forme kønsrollerne og herunder også mandens.

I det sene victorianske patriarkat i de sidste to årtier af 1800-tallet skal ikke kun kvinden, men også manden skjule sin krop: Han ved at bære slips, hat og stive knækflipper - de såkaldte fadermordere - der låser nakken fast, så overkroppens fri bevægelighed neutraliseres og fokus er "over skulderhøjde", hvor hovedet styrer. Dertil kommer, at den højere middelklassens drenge og unge mænd ofte er spærret inde i stillesiddende og beklumrede skole- og kontormiljøer hele den lyse dag. Der er derfor god grund også for middelklasse mænd til at bryde ud. Det er da også netop her, unge sportsmænd som Müller sætter deres oprør ind,⁸ hvilket på sigt også baner vej for kampen mod kvinders korsetter og andre begrænsninger på kvinders kropslige frihed. Det er derfor som historiker vigtigt at være opmærksom på mænds bestræbelser på frigørelse ikke mindst fordi de i den tidlige modernitet via deres eksempel ofte baner vej for kvindefrigørelse.

Som vi skal se i det følgende, går en mand som Müller i 1890'erne i gang med at "afpatriarkalisere" sig selv. Han og andre unge mænd i tyverne ønsker selv et mere ligeværdigt forhold til deres partner, og de forsøger selv at vriste sig fri af deres fædres magt, legemliggjort i det Müller senere i 1908, hvor han som moden mand har udviklet begreber, der fanger hans erfaringer fra ungdommen, karakteriserer som "mandfolkesamfundet".⁹ Den svenske sociolog og Harvardprofessor Göran Therborn har introduceret begrebet "afpatriarkalisering", som betegner opgøret med husfaderens bestem-

7. Skydsgaard.

8. Bonde 230-240.

9. Müller 95.

melsesret over sin hustru og resten af husholdningens medlemmer herunder også kontrol med sine børns seksualitet og sin søns fremtidige uddannelse og arbejde og begges muligheder for forlovelse og ægteskab.¹⁰

Med til denne magtudøvelse hører i Müllers ungdomstid et vist mål af vold, kontrol af hustruens aktiviteter og bevægelsesradius, seksuel dobbeltmoral ved mandens sidespring og brug af den for mange kvinder nedværdigende og ødelæggende prostitution indgreb i kvindekroppen for at stimulere mandens begær såsom korsetter i den vestlige verden og fodbinding af kvinders såkaldte "liljefødder" i Kina. Til denne magtposition hører dog også et overordnet ansvar for husstandens sikkerhed og økonomi.

I den vestlige verden foregår udviklingen af patriarkatet i intim samklang med krstendommen, men det er samtidig også i den kristne kulturkreds, at patriarkatet først og mest omfattende er gået i opløsning, en proces der starter tidligt i de skandinaviske lande og for alvor får fart omkring år 1900.¹¹

Processen mod et afpatriarkaliseret samfund foregår altså også i de intime rum, hvor både mænd og kvinder drejer på de små hjul, samtidig med at de store hjul drejer i retning af fuld kvindelig arveret, ejendomsret og stemmeret, den sidste i øvrigt vedtaget uden de store sværdslag af Rigsdagen i 1915 af en forsamling kun af mænd. Det, der giver alvorlig politisk uenighed frem mod den almindelige valgret, er ikke kvindernes valgret, men tyendets - både de mandlige og kvindelige tjenestefolks.¹² Populært sagt gennemkæmper de veletablerede mænd i 1848 demokratiet først for sig selv for siden i 1915 at stemme for at udvide valgretten til også at omfatte kvinderne og de øvrige mænd. Progressive mænd og kvinder har altså i den tidlige modernitet ofte stået sammen om at kæmpe for kvinders rettigheder.¹³

Faktisk er der rigtig mange mænd, der er pionerer inden for kvindefrigørelsen ikke mindst i et samspil med deres hustruer.¹⁴ Det er dog ikke noget kvindeforskningen traditionelt har fokuseret meget på. Tværtimod. Senest har historikeren Ove Korsgaard imidlertid peget på, at f.eks. en nøgleperson i dansk kulturhistorie som Grundtvig 'bør

10. Therborn 8.

11. Therborn 73.

12. Jacobsen, *Husbondret* 426.

13. Larsen 144ff.

14. Mortensøn.

betragtes som en af kvindesagens pionerer i Danmark'.¹⁵ Da de to forskere i maskulinitet Michael Kimmel og Thomas Mosmiller omkring 1990 meldte ud, at de ville udgive en bog med kilder af mænd, der har støttet den amerikanske kvindekamp, blev flere af deres kvindelige feministiske kolleger og venner fortørnede, og en af dem sagde de legendariske ord: "Det vil helt sikkert blive den korteste bog i historien".¹⁶ Den blev dog på 521 sider, og som vi skal se, gør et lignende billede sig gældende i Danmark.

Sammenfaldet mellem på den ene side juridisk og politisk frigørelse af kvinden og på den anden side arbejdet på at frigøre kvinden i de private gemakker seksuelt er ikke et tilfælde. Med socialhistorikeren Norbert Elias' begrebsapparat foregår civiliseringen af det vesterlandske menneske ved en dobbeltproces i det store og det små fx via afskaffelse af statslig censur over for utugtige billeder og samtidig mere frie omgangsformer i hverdagslivet. Forandringerne foregår ifølge ham ikke fra oven og ned, men som en proces af gensidig påvirkning mellem de forskellige niveauer i samfundet, uden at der kan lokaliseres en årsagskæde.¹⁷

Kampen mod patriarkatet i praksis

Det er Marie, der i 1889 dybt forelsket forfører Jørgen, hvilket hun udtrykker fire år senere: "Havde jeg ikke haft det 'mod' den aften på 'Vognen' at tage dig og 'din lille' med et kup, og derved lægge hele min sande natur, mine følelser, mine skjulte længsler og vel for en stor del min 'karakter' åben for dig, tror du så, du var blevet den mand, du nu er?"¹⁸

15. Korsgaard 170.

16. Kimmel og Mosmiller xix. Se også Krueger.

17. Elias.

18. Marie til Jørgen, 2. februar, 1893. Det kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen, NSA, 8-A00046, acc1959/81, J.P. Müller, "40 Aars Elskovsbreve, Misse og Jørgen, JPM". I det følgende fremgår brevenes tidspunkt, afsender og modtager direkte af brødteksten, hvorfor jeg skipper notehenvvisninger.

Jørgen - og Marie iført korset.

I de tre første år af 1890 sker den store forvandling i parrets erotiske liv. Falstringen J.P. Müller har siden 1884 været bosat i København, hvor han læser teologi og ernærer sig ved forefaldende arbejde. Müller har lært Marie at kende gennem sin storesøster Ottonia, der sammen med Marie er sygeplejerske på Kommunehospitalet i København. I 1890 bliver Marie så ansat på Blegdamshospitalet med henblik på børnepleje ved en afdeling, der er specialiseret i bekæmpelse af epidemiske og andre smitsomme sygdomme.

Müller kan ikke tillade sig at få udløsning inde i Marie. Prævention er dyr og usikker og børn uden for ægteskab anses for moralsk uacceptabelt. Müller går derfor i gang med et omfattende selvarbejde, hvor han lærer sig at holde igen inden udløsningen.

Müller vil intet mindre end vriste sig fri af den patriarkalske husherres skygge for at træde frem som en ny, moderne og betænksom mandetype, der behandler sin kone som sin ligestillede, ikke fordi de er ens, men fordi de er forskellige og har hver deres lige værdifulde kompetencer. Med henblik på begges frigørelse må de i gang med en

omfattende praksis med at træne sig selv som seksuelle subjekter og finde ud af, hvordan Marie helst vil stimuleres i stedet for, at han egoistisk jager sin egen tilfredsstillelse. Hermed kommer de til at udtrykke en ændring af tidens kvindebillede væk fra den udbredte forestilling om, at kvinder højst har en slumrende seksualitet, der - om overhovedet muligt - først kan forløses via ægteskabet.¹⁹

Hvor Müllers far som præst i princippet var defineret som en patriarkalsk husbond med myndighed over sin husstand inklusive børn, hustru og tyende, vil Müller realisere sig som moderne mand. Müllers far stimulerer ham til at læse teologi, men Müller vil ikke lade sin præstefar bestemme sin livsskæbne, og derfor forlader han teologistudiet i 1894,²⁰ idet han ser kroppen – og ikke den traditionelle kristendom - som en vej til frelsen.

For Marie udgør korsettet en uhyre nem måde at få form på den ustyrlige krop, og Müller må derfor bruge mange år på at få talt hende bort fra at bruge korsetter og i stedet gå ture og dyrke idræt for gennem bevægelse at nå den ønskede facon. Müllers formaninger indgår i et omfattende kropsligt regime, hvor han også kæmper mod Maries korsetter og forsøger at overbevise hende om, at hun er meget smukkere uden.

I januar 1892 har hun fået købt "et korset, efter dit hoved og 'min facon' og på 23 tommer om livet. Er du så glad ved din hustru igen, hvad min trofaste, elskede mand. Det ny korset, det mislykkede, var kun 22, så min største sorg var den, at min frakke ikke skulle passe over et andet, men i morges prøvede jeg at tage frakke på, uden korset, og den sad nydelig, og senere tog jeg den over mit gamle, og det gik, så nu håber jeg, at vore fridage ikke mere skal forstyrres ved lige linjer, da jeg nok herefter skal optræde i 'rundbuestil'. Det var første gang, og det skal blive sidste gang, at jeg kryber i slig maskine".

Müller ønsker at realisere nye idealer for det at være mand. Det er tydeligt, at han er i gang med en årelang træning, hvor han transformerer sig selv til et opgør med den gamle patriark på det emotionelle plan især ved at gå bort fra den ensidige praksis, hvor det er mandens seksuelle lyst, der tæller. Derved kan brevvekslingen mellem de to elskende nærmest læses som en dannelsesroman,²¹ hvor Müller ved overgang fra barn

19. Rømer Christensen 48.

20. Müller 127f.

21. Hansen 19-45.

og umoden ung til voksen mand kæmper med egne drifter i forhold til den borgerlige orden, men efterhånden i pagt med sine egne idealer former sig mere og mere som en selvstændig personlighed.

Kampen mod “den hvide tiger”

Müller er fra omkring 1890 inde i en dyb kamp for at overvinde egocentriske træk, og undervejs pines han af angst for, at forandringen ikke vil lykkes. I modsætning til kampene på sportsbanen er det i erotikken ikke først og fremmest en ydre modstander, Müller slås med, men der er tale om en indre kamp mellem den han er, og den han vil være: “Jeg var ret nervøs som ungt menneske, men er i løbet af alle disse år gradvis blevet stærkere i nerverne og sundere i alle de vitale organer.”²² Jørgen og Marie får syv år sammen uden at være gift, og gennem denne læretid skal Müller kraftigt arbejde på et opgør med den borgerligt-teologiske kønsmorals krav om fortielse af alle seksuelle spørgsmål og krav om seksuel renhed inden ægteskabet især for kvinden.

Jørgen anerkender Maries betydning for sin modning som mand. Han citerer forfatteren Meir Aron Goldschmidt for sætningen: “Man kan kun af Kvinden lære at blive Mand”,²³ og han konkluderer i november 1890, at han “som mandfolk” er mest udsat for “at gøre eller sige noget forkert” og “gøre uret”. I august 1889 påbegynder han nu et arbejde for at lære kærlighedens sprog, da han føler sig langt bag efter hende i at udtrykke “sine ildfulde følelser i ord”, men når tiden kommer, vil han ikke stå tilbage for hende.

Det kan virke, som om Müller vender sig fuldt og helt mod de victorianske normer, men han har dog også selv victorianske træk. Fx mener han, at man skal afholde sig fra onani, men det medfører det hyppige fænomen i tiden, at naturen kræver sin ret via natlige sædafgange, for hans vedkommende når han er væk fra Marie. I nytårsdagene 1889/90 er han uden Marie hjemme i sit barndomshjem på Falster, og han drømmer om natten, at “jeg var helt, helt inde – og jeg vågnede ikke før saften var kommet”.

22. Müller 201.

23. Bøgh 30.

Frem for alt skal Müller øve sig i selvbeherskelse, så hans lyst ikke krænker Marie. Marie må fx i april 1891 bede ham om at respektere hendes lyst eller mangel på samme: "Du min elskede vil fordre af mig, at min lyst skal følge med lejligheden til at elske. Ja! Så har jeg skuffet dig, thi dette er så langt fra tilfældet med mig. Det er snarere modsat med mig, når lejligheden er mindst, er min lyst i reglen størst." Fx når hun er på café eller i teatret. Jørgen bliver begæret, men pga. hans meget hyppigere lyst, bliver det alligevel ham, der i starten af deres forhold står med hatten i hånden.

Marie kender udmærket til tidens patriarkalske træk, hvor manden kræver sin seksuelle ret. I marts 1893 skriver hun til sin Jørgen: "Nu forstår jeg, hvorfor der er så uendelig mange ulykkelige ægteskaber. Det er fordi de færreste mænd har finfølelse nok til at vente på bedre tider. Når hustruen ikke har lysten, så bliver vist som oftest manden brutal og tiltvinger sig sin ret. Eller han bliver ligegyldig og går til de tusinde af kvinder, der går og længes efter det, som hustruen har vist bort." Men gennem Müllers indstilling, hvor "lidenskab blot ligger i dvale" vokser hendes "agtelse": "Jeg ærer dig, jeg agter dig, du gode, ædle mand." Er det ikke en trøst til gengæld for "alt hvad du går igennem for min skyld"? "Jeg synes du bestod ildprøven i går". "Gud give, du altid må være sådan".

Müllers selvarbejde kulminerer i juleferien i december 1890, hvor han efter at have forivret sig for alvor beslutter sig for at udvikle sin selvbeherskelse og vente til, at Marie har lyst. Han beder Marie om "ikke at være vred på mig for min opførsel i går aftes. Du må jo tro, at jeg ikke holder af dig, men kun af mig selv, når jeg sådan vil have, at du skal tilfredsstille mine lidenskaber med fare både for dit helbred og dit rygte".

Müller erkender i januar 1891, at hun "med rette kan sige, at jeg mange gange har udsat dig for fare ved at lade dig stå og fryse uden for porten eller ved at forlange, at du skulle blotte dig. Jeg bebrejder mig det hårdt bagefter, når jeg er rolig, og jeg er glad ved, at vi for fremtiden ikke behøver at elske på den måde ligesom markens husvilde gør."

I hans drømme tager hans drifter form af en hvid tiger, der som i marts 1892 som en skygge bliver "ved med at forfølge os alle vegne", og som kan fortolkes som den utæmmede mandlige seksualenergi. Efter at have fortalt Marie om drømmen, skriver han: "Jeg længes meget efter at få lejlighed til at være god imod dig, fordi jeg nu kan indse, at jeg var hård og styg imod dig i lørdags og søndags."

I sin omvendelseskamp har Müller fundet et praktisk middel til at beherske sig over for Marie, nemlig sport og kolde afvaskninger som i december 1890: “Blot jeg dog snart kunne få det store værelse, så jeg kunne tage en lang løbetur hver eftermiddag og hælde koldt vand over mig, når jeg kommer hjem. Håndvægtsøvelser er her også dårlig plads til, men jeg må se at få afløb for de overflødige safter”.

I det hele taget indgår sporten centralt i Müllers forsøg på at beherske sine lidenskaber og udvikle karakter. Gang på gang må han træne for at kunne holde sig tilbage over for Marie som her i oktober 1891: “Jeg har løbet 5 gange rundt om St. Jørgens Sø i aften, for at min ‘lille’ ikke skal være alt for obsternasig.” Og i juli 1893 “Jeg keder mig rædsomt nu i eftermiddags, fordi jeg ikke har dig. Men heldigvis for mig har den forfærdelige trang og higen endnu ikke indfundet sig i min krop. Jeg gyser for det øjeblik den kommer, men tænker på at kunne udhale tidspunktet ved at mase på med at ro og løbe, ikke spise æg osv.”

Kreutzersonaten

Stadig i marts 1892 kan Müller blive frustreret over ikke at kunne få udlevet sin lyst uhæmmet hos Marie. Han fremhæver unge kvinders skamfulde opfattelse af seksualitet som skildret i Leo Tolstojs roman *Kreutzersonaten*, der er udkommet året før på dansk, og som foranlediger en kønsdebat i Rusland, der er den eneste pendant uden for Danmark til den danske sædelighedsfejde.²⁴ Her lægger Tolstoj sin morale i munden på hovedpersonen, der hævder, at sex både inden for og uden for ægteskabet bør undgås, da det kræver, at man skal overvinde “modbydelighed og skamfølelse og smerte. Nej, det er ikke naturligt. Og en ufordærvet ung pige går altid modstræbende til det, hvad jeg selv har overbevist mig om”.²⁵

Det håber Marie “sandelig ikke stemmer”, og hun minder sin Jørgen om, at de også skal kunne være sammen uden at elske: “Tænk på, Jørgen, hvad jeg i går bad dig om, altid at tale mildt og kærligt til mig og ikke at ville tilgodese dig ret over mig”.

24. Møller 11f.

25. Tolstoj 45.

Den kvindelige skamfølelse er også et udbredt tema i det sene 1800-tals danske litteratur som i J.P. Jacobsens *Niels Lyhne* fra 1880, hvor to af bogens unge hovedpersoner Fennimore og Erik giver sig hen til hinanden i en sanserus. Fennimore forstår nu, at de har “elsket sig ned til en sød Foragt for sig selv og for hinanden, en sød Foragt, der Dag for Dag blev svagere i Sødme, og bedsk tilsidst... Skammen brændte vildt i hendes Aarer, og en kvælende Lede ved sig selv gjorde Alting ulykkeligt og haabløst for hende”.²⁶ J.P. Jacobsen får anskueliggjort den romantiske forestilling om, at det fine og ophøjede ved den unge kærlighed ligger i længslen ikke i forløsningen.

Ved læsning af Kreutzer-sonaten har Müller kunnet få bekræftet flere skyggesider ved det kristent-patriarkalske samfunds indvirkning på seksualiteten, der går igen i hans egen tænkning. Bogens hovedperson, en midaldrende mand, fortæller på en togtur om sin rædselsfulde første seksuelle erfaring i sin tidlige ungdom. Da unge pæne kvinder og mænd ikke må omgås hinanden og da slet ikke seksuelt og ikke må onanere, henvises mange unge mænd til prostituerede. Hovedpersonen får som “femtenårig, umoden knægt” fuldstændig ødelagt sin seksualitet ved det “hæslige” møde med prostitutionen, der gør ham “så trist, så trist til mode, at jeg gerne havde kunnet græde – græde over tabet af min uskyldighed, over det evigtabte forhold til kvinden”.²⁷

Den norske forfatter Hans Jægers roman *Fra Kristiania Bohemen* fra 1885 beretter på lignende måde om, hvordan datidens unge mænd kunne bryde sammen under pres fra kravet om seksuel afholdenhed. Jægers roman bliver i øvrigt beslaglagt af politiet samme dag, som den udkommer, og han kommer i fængsel. Med Jægers hovedperson, den 15-årige latinskoleelev, Jarmanns ord:

Denne Liderlighed, denne overhaandtagende Liderlighed! – den var det i grunden, som gjorde ham saa ulykkelig! Den var det jo, som gjorde, at han aldrig fik bestilt noget. – Tog han en Bog og begyndte, kunde han jo slet ikke tænke paa det, han læste, bare for disse nøgne Fruentimmerskikkelser, som dansed mellem Linjerne, indtil han glemte baade Bogen og Linjerne og bare saa paa dem.²⁸

26. Jacobsen, *Niels Lyhne* 154.

27. Jacobsen, *Niels Lyhne* 24.

28. Jæger 18f.

Efter lang tids indre strid går han til sidst til prostituerede, hvilket langsomt trækker ham ned i dybet og ender med, at han skyder sig selv.

De unge mænd risikerer ifølge Tolstoj ud over de psykologiske skader ved prostitutionen også at blive smittet med kønssygdomme som syfilis, hvilket siger noget om den prostitueredes elendige kår, men også om de unge mænds seksuelle vilkår med fare for livslange fatale sundhedsfølger og socialt stigma, skønt det offentlige både i Rusland og i Danmark (fra 1874) søger at skabe medicinsk kontrol med smittefaren ved prostitution.²⁹ Et eksempel på de hårdt ramte er den store danske maler P.S. Krøyer, der behandles så intenst med 800 kviksølvpilller mod syfilis alene på et år 1886-87, at kuren bliver langt farligere end sygdommen.³⁰ Andre litterære beretninger fra perioden har også hæftet sig ved det uhumske ved den brede prostitution – for eksempel Guy de Maupassants i *'Fru Telliers pensionat'* fra 1881.³¹

Om Müller ligefrem som ung mand selv har forsøgt at løsne op for sine indre spændinger ved at købe sig til sex vides ikke, men han røber dog et tæt kendskab til prostitutionens efter hans mening overfladiske tilfredsstillelse, når han senere – i 1908 - skriver: "Den unge mand fx der i lang tid har kæmpet mod sin drift og for første gang går til skøgen i den tanke, at han skal blive glad og lettet, bliver tværtimod i højeste grad skuffet og går derfra opfyldt af foragt for sig selv og lede ved livet. 'Er det ikke andet!' udbryder han om den handling, der ellers er bestemt til at give livet dets herligste indhold."³² Hertil kommer, at de unge mænd seksuelt befinder sig i et meget længere ingenmandsland end kvinderne, fordi de skal være i stand til at stifte bo og derfor i reglen er meget ældre, før de kan gifte sig.

Müller har også blik for prostitutionens sundhedsskadelige virkninger både for køber og sælger. I 1908 opsummerer han sine erfaringer: "Således som de rædselsfulde forhold nu er, smittes en mængde, ja i nogle samfundslag endog størsteparten af de unge mænd ved omgang med den mere eller mindre ordnede prostitutions stakkels kvinder."³³

29. Jæger 25f. og 29.

30. Nielsen, *100 års kærlighed* 22.

31. de Maupassant.

32. Müller 260.

33. Müller 168

Når Müller ikke som Hans Jægers hovedperson bryder endegyldigt sammen, skyldes det, som vi skal se, Maries egen store lyst til sex og erotiske generøsitet over for Jørgen, men frem for alt, at han lærer sig afbrudt samleje i en tid med usikker og dyr prævention.

Parrets erotiske transformation

“Jeg føler næsten en hellig ærefrygt for et fuldkomment skønt legeme.”

(Müller i brev til Marie oktober 1891³⁴)

Bedre end med dette citat kan det ikke siges, at Müller i sin ungdom flytter sin religiøst prægede interesse fra salmesang og studier af Biblen over på en dyrkelse af det gudgivne legeme.

I slutningen af 1892 er det unge pars prøvelser dog ved at være forbi. I november 1892 har de været sammen, og hun er så glad for, at han kunne være “så uendelig god og kærlig, uden at blive tilfredsstillet “. Det er tydeligt, at det i høj grad er Marie, der har hjulpet Jørgen i hans maskuline udvikling, for han kan samme måned kreditere hende for sin udvikling: “Åh, hvor jeg har dig at takke for meget godt, for lykke og tilfredshed og livslyst. Og det er jo ene og alene dig, der snart har fået gjort mig til en mand.” I januar 1893 kan Marie så i samme boldgade konstatere: “I går aftes var du for første gang mand i mine øjne.”

Første skridt i Müllers udvikling til en mere hensynsfuld og passioneret mandetype er at kunne tøjle sig til kun at have sex, når Marie også er rede. Andet skridt bliver at rykke Maries lyst i centrum. Her gør Müller og Marie en mageløs opdagelse, idet de finder frem til kilden til kvindens lystfølelse, hvilket de ikke kan læse sig til i en tid, hvor der censureres hårdt mod alt “utugtigt”. Dette rammer bøger som Herman Bangs debutroman *Haabløse Slægter* fra 1880 - hvilket dog kun får læserinteressen til at vokse - samt Edvard Brandes for romanen *Det unge Blod* fra 1899.

34. J-M, 8. oktober, 1891.

Skønt sådanne anstødelige bøger langt fra indeholder deciderede instruktioner på det seksuelle område, kan de godt beskrive forskellige former for seksuel praksis. Fx fremfører anklageren i retssagen mod Herman Bang for *Haabløse Slægter*: "Forfatteren har villet skildre en mand, der går til grunde i sanselighed, men han har samtidig villet fornøje sig og sine læsere med at give levende skildringer af selve sanseligheden, dens udvikling og dens stadier, af den umættelige attrå, de vellystige omfavnelser, det feberhede samkvem, 'den drukne raven i blodberusningens tykning', og de aldrig trættede ophidsende kys, kærtegn og raffinementer."³⁵

I Edvard Brandes' *Det Unge Blod* faldt censuren over denne, der for øvrigt fremstiller en seksuel praksis, der mangler den gensidighed, der kommer til at kendetegne Müllers og Maries erotik, men som måske har haft en klangbund i datidens erotik: "Hendes Bryllupsnat – hun maatte tilstaa det, ikke uden en vis Selvlede - havde ikke været hende ubehagelig. Den stærke Attraa hos hendes Mand havde ikke været hende imod, da han bemægtigede sig hende. Hun havde følt en art Vellyst ved denne Mandsvilje. Selv om hun ikke havde gengældt hans Kærtegn, og ikke havde nydt den samme Lykke som han, saa havde hun behaget sig i at blive Kvinde."³⁶

Müller erkender efterhånden, at det er langt mere tilfredsstillende at give end at tage. Med forskud på glæderne kalder han hende vanen tro for sin "hustru", skønt de jo endnu ikke er lovformeligt gift:

Min dejlige hustru! Du har sandelig til fulde ret, når du skriver, at jeg i dag går i en lyksalighedsrus. Og så det begejstrede brev nu i aftes! Åh! du, hvor jeg er glad over det. Det viser mig jo så slående tydeligt, at nu ejer jeg, hvad jeg så tit har sukket efter, nemlig en kvinde, som jeg kunne gøre lyksalig, ved at overvælde hende med mine kærtegn. Uh! Hvor det er en ubeskrivelig lykke at "give", når sjæl og legeme bliver så henrykt ved at "modtage". Jeg kan ikke kaste blikket på min chaiselong, uden jeg i ånden ser dig ligge der og boltre dine hvide, runde lemmer, mens dine øjne lyner, dine kinder gløder, og din mund smiler. Noget skønnere og for alle sanser mere berusende billede kan jeg ikke tænke mig.

35. Morten Thing: *Pornografens historie i Danmark*, Aschehoug 1999, s. 36.

36. Edvard, Brandes, *Det unge Blod*, 1899, Gyldendal, s. 92-93.

Müller og Marie har ikke et præcist ord for orgasme, men kalder den både for mand og kvinde blot "fornemmelsen". For at opnå den udvikler Müller en udholdenhed, der er en sportsmand værdig eller udtrykt i november 1892: "Det var godt, at vi blev ved med at elske til fornemmelsen kom over dig. Ellers havde vi vist ikke været så glade og lette om hjertet i dag. Derimod er min 'lille' så øm, skønt jeg badede den i koldt vand i aftes, så jeg kan ikke tåle at trække huden tilbage." Marie udtrykker da også i februar 1893, at hun godt er klar over sit privilegium, for hun takker Müller for hans evne til at holde igen: "Tak for i går... Jørgen; jeg tror ikke din lige findes, i elskov, så god, så uendelig meget kærlighed og selvbeherskelse findes næppe ofte blandt mændene. Men jeg påskønner det også, og det er måske endnu mere sjældent."

Marie undrer sig over, om ikke mange flere kvinder oplever den hyppige hengivelse. Det er ikke noget hun kan læse sig til nogen steder, men hun kan jo altid spørge sig omkring blandt fortrolige. Marie har i februar 1893 en samtale med en gift bekendt: "Hun og hendes mand holder meget af hinanden, og de elsker ofte, men tænk dog elskede du, hun får kun 'fornemmelse' engang hver 3 måned eller så. Som hun udtrykker sig, hedder det nu 'fornøjelse', men meningen er ens, og hun sagde, at det var det mest almindelige blandt kvinderne. Hun kendte da mange, der havde det på den måde. Og tænk dig nu os to. Vi regner det som en selvfølge, at jeg hver gang bliver tilfredsstillet. Vi kan ikke tænke os at vente i måneder på fornemmelsen vel min dejlige grådige Jørgen."

Frigørelsen af Maries lyst medfører et mere ligestillet forhold, hvor Müller kan forlade rollen som den evigt hungrende og tiggende underskudsmand, der er udleveret til sin elskedes nåde. Gennem hendes begær efter ham vokser der en seksuel jævnbyrdighed frem, der giver balance i forholdet.

Marie og Müller eksperimenterer også med at dyrke sex på utraditionelle steder, hvilket kun gør det hele mere spændende som i april 1891:

Puh! Marie dog, hvilken aften i går. Noget menneske skulle blot ane, hvad der foregik i den mørke, ubeboede villa derude i Hellerup. Det jubler indeni mig, når jeg tænker på, hvor fyrig og lidenskabelig, ja ustyrlig, du var. Der er da vist heller ingen i verden, der forstår at elske og nyde bedre end vi.

Müller er også helt uden filter i sit seksuelle frisprog her i august 1892:

For øvrigt har jeg hele dagen været helt tosset af længsel efter at elske, duske og bixe dig... Det kan gå om hverdagen, men sådan en regnfuld søndag er det rent forfærdeligt, så liderlig jeg bliver. Gid du dog lå henne på min seng med en af dine nye brudesærke på, så skulle jeg fare hen og løfte den op og kysse dig på din lille og begrave mig i dit hvide, faste, duftende skød. Åh, men jeg må slå det af hovedet, for min lille begynder at nikke og stramme og presse på, når jeg tænker sådan.

Det er tydeligvis ikke kun Müller, der udvikler sig med stormskridt på det seksuelle område, men også Marie, der bidrager aktivt til hans lystfølelse via avancerede teknikker eller med Müllers ord i april 1891: "Må jeg være fri for det vrøvl med 'ladeporte'. Din 'lille' kan jo suge, klemme og bide sådan, så jeg aldeles ikke kan tåle det, med mindre saften allerede er kommet et par gange."

Efterhånden må hun erkende, at det vist ikke engang er hendes Jørgen, der får mest ud af deres elskovslege. I et notat til sig selv i marts 1892 skriver Marie: "Han sagde jeg var smuk i går, men det siger han jo altid, når han er blevet tilfreds. Uh, nej, det er stygt af mig, thi jeg bliver vist mere stillet tilfreds end ham".

Hun hengiver sig nu sig til akten fuldt og helt, og er ikke bange for at vise sit begær som i februar 1893 "Hvor det var saligt at forenes, som vi blev det i går aftes, og så to gange." Marie føler, at hun "ordentlig 'klemte'... dig begge gange når 'fornemmelsen' kom. Ja! Så kan du da føle lidt af min beruselse, thi det er det, så skønt, så lifligt, så alt betagende underdejligt." Eller som i november samme år: "Nå, så 'din lille' længes, ja det gør min såmænd med".

I februar 1893 er hun for alvor blevet frimodig: "Gid jeg ikke har 'suttet' al saft og kraft ud af dit stolte, herlige legeme". Månedens efter skriver hun i et langt brev til hans "lille": "Nå, så du tror, at jeg kan glemme dig lille sukkerstang, nej lille elskede du, det må du bare ikke bilde dig ind; har man én gang smagt på dig, så glemmer man dig aldrig selv ikke for konfekt til 2 kroner." "Min bedårende Jørgen! Nej den kan jeg ikke stå for, at du sender mig konfekt... kan du huske, da vi sidst lå og duskede og bixede, min lille straffer mig i dag, den lader saften løbe hele tiden, og den er så forlegen... Hils den små med de 'store tanker', åh!, Åh!, Åh!"

Begge får de et stærkt tilskud af energi gennem deres seksuelle møder som i februar 1892: "Så du føler dig forynget i dag, min skat! Hurra! Hvor er det skønt at høre. Og jeg føler mig så stærk, så jeg kunne mase alting omkring mig. Ja, havde jeg dig nu, jeg skulle kysse dig sådan så vejret skulle gå fra dig." Skønt Müller jo er yderst sensibel over for lugte, gælder det ikke hans elskedes duft efter kærlighedsakten her i august 1894: "Og så dufter du så storartet aromatisk, når du som i aftes er blevet rigtig gennembixet. Det er, lige som når en blomst er blevet vandet." Samme måned kan han ligeud konstatere: "Og sådan som du kan elske!"

Sammensmeltningen mellem de to elskende er kernen i saligheden, som Marie formulerer det i september 1893: "Jørgen dog, hvor vi elskede i går. Det er skønnere og saligere for hver gang, og jeg smelter fuldstændig sammen med dig, når vi sådan elsker." I november 1893 kan han så skrive: "Ja en salighed var den halve time vi var forenede i hinanden." I samklang hermed kalder Müller ofte Marie for "Maria" eller "Tilbedte Maria", hvilket kunne give associationer i retning af et helligt symbol som moren til Jesus. For Müller tenderer erotikken det religiøse plan.

Fra erotisk praksis til sexologi

Müller-parrets erotiske transformation får følgevirkninger inden for sexologiens historie. Müllers bog *Kønsmoral og Livslykke* fra 1908, der allerede ligger næsten færdigskrevet i 1905, kan ses som en teoretisk overbygning på Jørgens og Maries praktiske erotiske erfaringer ikke mindst i 1890'erne. Der kan altså registreres en forbindelseslinje mellem det unge Müllerpars seksuelle praksis i 1890'erne og den reflekterede sexologiske indsigter, der fremlægges i den modne J.P. Müllers *Kønsmoral og Livslykke*.

Bogen bliver en bestseller i Danmark med 16.000 solgte eksemplarer og udgives også i de tysktalende lande. Den afpatriarkalisering og erotiske transformation, Müller selv har gennemgået, kræver han nu, at alle mænd øver sig i for derigennem at bidrage til skabelsen af et mere humant samfund.

Det er tydeligvis Müllers direkte erfaringer fra sin første tid med Marie, der er udgangspunktet for hans stærkt religiøse beskrivelse af den tidlige kærlighed som "det ophøjet skønne og næsten ubegribeligt salige, der ligger i den første alvorlige forelskelse." Er der "noget område, hvor advarslen om at drive spot med det hellige, ville være på sin plads, så var det sandelig her. De sarte, men dog så livskraftige spirer til en

sand og dyb elskov, som Gud lader slå rod, vokse og udfoldes i to unge menneskers sjæl og legeme, er vel nok det helligste, der findes her på jorden. Thi af denne spires trivsel afhænger det, om vedkommende skal blive et godt eller ondt menneske.”³⁷

Müller fremlægger nu en skitse til en ny kristen etik, hvorefter en mands højeste mål i tilværelsen er at gøre sin elskede kvinde lykkelig. Han vil overføre næstekærlighedsprincippet på også den fysiske del af kønsforholdet mellem mand og kvinde, hvor det bliver en mands fornemste pligt at gøre en kvinde lykkelig ikke mindst erotisk.³⁸

Fra 1890 og frem har Müller år efter år øvet sig på seksuelt at kunne hjælpe kvinden Marie til fuld nydelse og på at kunne tøjle sine egne krav på sex mod kvindens vilje, hvilket fører til følgende erfaringsopsamling hos den 42-årige Müller i 1908.

I kønslivet bør manden fortrinsvis tage hensyn til kvinden, fordi en lykkelig kønsakt ikke kan fuldbyrdes medmindre kvinden føler lyst og trang til forenelse. Manden må derfor aldrig tvinge hende, ikke engang trænge ind på og nøde hende. Han må anvende kys og de ømmeste kærtegn, men ikke så klodset, at hun mærker hans hensigt.³⁹

Müller ser nu denne træning som en matrice til at udvikle sig til et etisk ansvarligt menneske i bredere forstand: “En mand, der er vant til at vise sin mage hensynsfuldhed i det intime kærlighedsliv, vil også derved opdrages til at vise hensynsfuldhed på andre områder i livet”.⁴⁰

Müller vil gå meget langt i bestræbelsen på at ændre mændenes adfærd. De skal nu øve sig i at kunne kontrollere tidspunktet for udløsningen, hvilket kan være vanskeligt, “særligt dersom kvinden er lidenskabelig og deltager stærkt i bevægelserne. Han må imidlertid for enhver pris undgå således at ødelægge akten for kvinden, og det kan lettest gøres ved at tvinge tankerne for nogle øjeblikke hen på andre, helst ubehagelige ting, eller i nødsfald ved at fjerne organet og holde en pause.”

Kønsmoral og livslykke ender med intet mindre et krav om en afvikling af patriarkatet: “Først da vil slægten blive fuldkommen, når kvinden har frigjort sig fra mandstyranniet, modetyranniet, den legemlige misrøgts og den misforståede morals

37. Müller 165.

38. Müller 238ff.

39. Müller 255.

40. Müller 255.

mare og således vundet evne til at styre elskovens ædle ganger til løbets endemål, der hedder livslykken.”⁴¹ Især tordner han imod korsettet og i endnu højere grad vold mod kvinder samt datidens juridiske forfølgelse og moralske udskamning af kvinder, der føder såkaldt “uægte børn”.⁴²

I sin bog ‘Kønsmoral og livslykke’ fra 1908 bringer Müller Johann Heinrich von Danneckers statue ‘Ariadne’ [1803–1814], hvorom Müller skriver: “Frankfurt a. M.s stolthed, hugget i marmor af kunstneren selv. Ligesom kvinden her øjensynlig har tæmmet den vilde panter, vil jeg ønske, at dette... må hjælpe hende til at tæmme rovdyret i manden, så han opfører sig kun som menneske i ideel forstand.”⁴³

41. Müller 179.

42. Müller 179.

43. Müller 235. Statuen står i Liebieghaus Sculpture Collection i Frankfurt am Main.

For Müller skal der ingen grænser være for, hvad kvinden kan blive: "Man må nu endelig ikke tro, at jeg er en modstander af den emancipation, hvis formål er, at kvinden skal have lov at beklæde alle slags embeder og kunne indtage enhver livsstilling, når hun har lysten og evnerne dertil. Tværtimod!"⁴⁴

Müller går i *Kønsmoral og Livslykke* ind for det ligeværdige ægteskab, hvor de to køn kan mødes på lige fod om fælles interesser. Det er nemlig ikke nok, at "hustruen udfolder den største dygtighed og påpasselighed i hjemmet eller den ivrigste omhu for børnenes vel og for mandens småfornødenheder, at hun stopper strømper, syer knapper i, stiver linned, laver dejlig mad osv." Hans ideal for kvinden, som han finder inkarneret i Marie, er, at hun er i stand til at "kunne udfylde pladsen på én gang som husmor, som elskerinde og tillige som fortrolig ven og interesseret kammerat."⁴⁵

Müllers afvisning af patriarkatet får ham dog ikke til at abonnere på den datidige feminisme forstået som en tro på de to køns grundlæggende enshed, der efter hans opfattelse vil gøre både kvinden og manden kønsløse: "Den såkaldte feminisme... er emancipationens vrængbillede..., hvis bestræbelser snarere går ud på, at gøre kvinderne til mandfolk end at gøre dem til kvindelige væsner, der er ligeberettigede med mændene."⁴⁶

Han opfatter derimod de to køn som væsensforskellige, og med til den forskel hører gentlemanens pligt til at støtte og værne om kvinden, en forestilling han forstærker gennem sin kristne humanisme, hvor næstekærligheden ikke mindst til kvinden kommer i centrum.

Konklusion - Højre og venstre hånds intuitive samspil

Müllers livs kærlighed, Marie, er inde i en stimulerende forandringsproces, hvor hun selv vil vælge sin livsledsager, kræver respekt fra sin kæreste, tålmodighed når hun ikke har seksuel lyst og arbejder på at smide al patriarkalsk skam og skyld over bord for at kunne hengive sig aktivt til nøgenheden og den erotiske leg. Uden Marie og deres fælles elskovslaboratorium ville Müller næppe i 1908 have kunnet blive den første danske forfatter til en sexologisk bog. Müllerparrets ungdommelige fælles kamp for at

44. Müller 212.

45. Müller 252.

46. Müller 214.

frigøre sig erotisk i 1890'erne danner den erfaringsmæssige baggrund for udviklingen af den modne J.P. Müllers seksualteori efter år 1900.

Maries og J.P. Müllers udvikling er et eksempel på, at de store og små samfundshjul er i bevægelse samtidig og skubber til hinanden. Uden individernes og parrenes aktive selvarbejde for at skabe nye kønsrelationer er det vanskeligt at forestille sig en kvindefrigørelse på det politiske og juridiske område med stemme- og arveret til kvinden og omvendt.

Müller går fra slutningen af 1889 i gang med et omfattende selvarbejde for at befri sig fra den patriarkalske manderolle. I slutningen af 1892 opnår han et gennembrud ved fuldt at kunne respektere Maries momentvise manglende lyst. I idéhistorisk lys kan vi sige, at en menneskelig transformation er vanskelig uden en vekselvirkning mellem idé og praksis. Müllers transformation næres af en omfortolkning af det kristne næstekærlighedsprincip i retning af mandens pligt til at gøre sin elskede lykkelig – ikke mindst erotisk.

Heller ikke for en ung mand som Müller selv er de patriarkalske strukturer en fordel. Begrebet kvindefrigørelse kan derfor med fordel suppleres af begrebet mandefrigørelse, der i Jørgens og Maries tilfælde er to sider af samme sag. Müller ønsker ikke at gå i sine fars fodspor som præst og bryder med dennes ønsker ved at prioritere kropsplejen frem for sjæleplejen. Müller kæmper mod 1890'ernes voldsomme bånd på seksualiteten, forestillinger om at undgå onani og seksuel kontakt mellem unge par før ægteskabet, mænds brug af prostituerede før ægteskabet samt opsplitningen i en passiv kvindelig seksualitet og en aktiv mandlig seksualitet.

De to køn har altså gennem historien ikke nødvendigvis stået over for hinanden som to fjendtlige blokke. Snarere er der tale om, at både mænd og kvinder har kæmpet for, hvad der i dag opfattes som hhv. progressive og traditionelle positioner i forhold til kønnet. Fx har der både været mænd og kvinder som Marie, der har vægret sig mod, at kvinder skulle afføre sig korsettet, mens der også har været både kvinder og mænd, der som Müller har kæmpet indædt for at få det afskaffet.

Jørgens og Maries historiske nybrud i dyrkelsen af sex og kærlighed ville ikke være mulige uden de to køns samvirke som højre og venstre hånds intuitive samspil. De to køn er ikke dømt til et evigt modsætningsforhold. Den nærmeste danske pendant til

Maries og Jørgens sexologiske opdagelser i nyere tid er Inge og Sten Hegeler, der for alvor fik et gennembrud med *Kærlighedens ABZ* fra 1961.

UPUBLICERET MATERIALE

Det kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen, NSA, 8-A00046, acc1959/81, J.P. Müller, "40 Aars Elskovsbreve, Misse og Jørgen, JPM".

Marie til Jørgen, 2. februar, 1893. Det kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen, NSA, 8-A00046, acc1959/81, J.P. Müller, "40 Aars Elskovsbreve, Misse og Jørgen, JPM". I artiklens brødtekst fremgår brevenes tidspunkt, afsender og modtager direkte af brødteksten, hvorfor jeg har skippet notehenviisninger.

PUBLICERET MATERIALE

Bech, Henning. *Kvinder og mænd*. Hans Reitzels Forlag, 2005.

Bonde, Hans. *Sundhedsapostlen J.P. Müller*. Syddansk Universitetsforlag, 2020.

Brusendorff, Ove. *Erotikens historie*. Bind 3: "Borgerlighedens tid til vore dage". Universal-Forlaget, 1938.

Bøgh, Nicolai. *Erindringer om M. Goldschmidt*. Ukendt forlag, 1887. Se link: <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020348764.pdf>

Gay, P. *Education of the Senses: The Bourgeois Experience: Victoria to Freud*, W. W. Norton Company, 1999.

De Maupassant, Guy. *La Maison Tellier og andre fortællinger*. Victor Havard, 1881.

Elias, Norbert. *Was ist Soziologie?* Juventa Verlag, 1970.

Korsgaard, Ove. Grundtvig rundt. Gyldendal, 2018, s.170.

Hansen, Aage Lærke. "Fra dannelsesroman til udviklingsroman." *Kritik*8 (1968): 19-45

Jacobsen, Anette Faye. *Husbondret*. Museum Tusulanum, 2008.

- Jacobsen, J.P. *Niels Lyhne*. Gyldendal, 2013 [1880].
- Jæger, Hans. *Fra Kristiania-bohêmen*. Dreyer, 1950 [1885].
- Kemp, Ellen. *Ariadne auf dem Panther: Ausstellung Liebieghaus Museum alter Plastik*. Liebieghaus, 1979.
- Larsen, Jytte. *Også andre hensyn. Dansk ligestillingshistorie 1849-1915*. Aarhus Universitetsforlag, 2010, s. 145ff.
- Mortensøn, Ole. *Fredrik og Matilde*. Gads Forlag, 2018.
- Kimmel, Michael og Mosmiller, Thomas. *Against the tide - Pro-feminist men in the United States* Beacon Press, 1776-1990, 1992.
- Krueger, Brooke, *The Suffragets: How Women Used Men to Get the Vote*, Suny Press, 2017
- Müller, J.P. *Kønsmoral og Livslykke*. Tillges Boghandel, 1908.
- Møller, Peter Ulf. *Efterspil til Kreutzersonaten: Tolstoj og kønsmoraldebatten i russisk litteratur i 1890erne*. Gyldendal, 1983.
- Nielsen, Jens-Emil. *100 års kærlighed*. Bogforlaget Her & Nu, 2009.
- Nielsen, Kai Aalbæk. *Kærlighed i det 19.-20. århundrede*. Bind 4. Gyldendal, 2003.
- Rømer Christensen, Hilda. *Mellem backfische og pæne piger*, Museum Tusulanum Press 1995.
- Skydsgaard, Morten Arnika. *Onani*, Aarhus Universitetsforlag, 2020.
- Sloterdijk, Peter. *Du musst Dein Leben ändern: über Anthropotechnik*. Suhrkamp, 2011.
- Therborn, Gøran. *Between Sex and Power*. London and New York: Routledge, 2004.
- Tolstoj, Leo. *Kreutzersonaten*. Aschehoug, 1963 [opr. russisk 1887-89].